

AZ EURÓPAI RÉGIÓK TIPOLÓGIÁJA ÉS AZ ÚJ REGIONALIZMUS KÉRDÉSÉHEZ

GÁSPÁR TAMÁS - NYUSZTAY LÁSZLÓ

GÁSPÁR Tamás a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett Pro Universitate kitüntetéssel, külgazdasági szakon. 1990-től ösztöndíjasként, 1992 óta pedig főállású tanársegédként dolgozik a Világgazdaság és nemzetközi kereskedelem tanszéken. Ezzel párhuzamosan a Magyar Tudományos Akadémia levelező aspiránsa. Fő kutatási területe az integrációk elmélete és politikai gazdaságtana illetve az Európai Unió. A témában az utóbbi években tíz publikációja jelent meg.

Dr. NYUSZTAY László külkereskedelmi szakos közgazdász, nemzetközi politológus, a politikatudomány kandidátusa. Két évtizedes diplomáciai tevékenységet követően, 1992 óta a Világgazdaságtan és nemzetközi kereskedelem tanszék munkatársa, főiskolai tanár. Publikációinak száma 40, kutatási területébe a nemzetközi intézmények és a fejlődő országok tartoznak. Az utóbbi években előadásokat tartott holland, brit, USA-beli, görög és egyiptomi felsőoktatási intézményekben, és nemzetközi konferenciákon is szerepelt. Résztvevője a MTA Politikatudományi Intézet Európa-programjának.

A világgazdaság, kialakulása óta, többé-kevésbé jól elkülöníthető szakaszokon ment keresztül. Korunkban a változások olyan gyors üteműek, hogy az elmélet nehezen tud velük lépést tartani, sőt, egyes szerzők szerint ma egyfajta elméleti vákuummal kell szembenéznünk (Ágh, 1994). Másként kifejezve: a világgazdaság és a nemzetközi politika mai jelenségeinek magyarázata és egységes rendszerbe foglalása még várat magára.

Az elmúlt fél évszázadban kiteljesedő, új jelenségek közül egyik kiemelkedő fontosságú a regionalizáció tendenciája. A fogalomra a szakirodalom számos meghatározást kínál, közülük, vizsgálódásunk szemszögéből, azok érdemelnek különös figyelmet, amelyek a regionalizációt a globalizációval szerves kölcsönhatásban vizsgálják és úgy tekintik, mint nagy biztonságpolitikai, gazdasági-kereskedelmi-pénzügyi, stb. csoportosulások rendszerét, amely nemzetek közötti és szubnacionális szinten egyaránt jelentkezik (Inotai, 1994: 29-30. pl.).

A regionalizmus eszméje és gyakorlata a történelem során sokáig Európában összpontosult. Az elmúlt évek közép- és kelet-európai változásai különösen felértékelték a kérdéskört, ezért nemcsak világviszonylatban, hanem szűkebb környezetünkön belül is előkelő helyet foglal el a téma kutatása.

Anélkül, hogy e komplex jelenség minden vonását, vagy összefüggését megkísérelnénk felvázolni, néhány gondolattal szeretnénk hozzájárulni az európai régiókkal és regionalizációval kapcsolatos vitához.

I.

Az európai régiók meghatározásáról folyó vitában véleményünk szerint kitüntetett szerepe van a régiókat megkülönböztető ismérveknek. A régióhatárok meghúzásával vagy meghúzhatóságával kapcsolatos álláspontok mögött az egyes ismérvek alkalmazásának vagy alkalmazhatóságának dilemmája is áll. Vagyis az egyes ismérvek koncepcionális megválasztása részben predesztinálja is az eredményül kapott régiókat.

A szakirodalom áttekintése alapján, első megközelítésben jól elkülöníthetők a földrajzi, etnikai-biztonsági, hatalmi-politikai, a regionális "összetartozás érzésre" építő megközelítések azoktól, amelyek a szerkezeti jellegzetességekre helyezik a hangsúlyt. Ez utóbbiak között találhatunk gazdasági, társadalmi, kulturális, illetve politikai szerkezet szerinti elhatárolásokat.

A földrajzi megközelítés egyes szerzőknél a természetes határokra épül (Buc, 1970), mások összekapcsolják azt egyéb ismérvekkel (Niederhauser, 1988). A biztonsági és hatalmi-politikai szempontok legtöbbször a hatalmak erőegyensúlyának kérdéseként merülnek fel (Stalvant, 1990). Stalvant Európa északi régiójáról készített elemzésében pl. a skandináv régió leggyakrabban, mint a szuperhatalmak közötti stabil térség kerül szóba és magatartása csak tágabb európai összefüggések között érthető.

Egyes megközelítésekben a biztonsági és hatalmi-politikai tényező más alapvető ismérvek közötti cementáló erőként jelenik meg, amely konkrét történeti körülmények között hol a térség országai közötti "szívóhatásként", hol "széttartó erőként" jelentkezik (Kosáry, 1987; Aliboni, 1990). Aliboni például a nyugat-európai rendszer mediterrán dimenzióját vizsgálja. Elemzésében a dél-európai régió Görögország, Spanyolország, Portugália mellett Olaszországot, sőt Franciaországot is magába foglalja, de vizsgálódását kiterjeszti az észak-afrikai és közel-keleti területekre is. Ez utóbbi együttműködés nála lényegében a politikai függetlenség fenntartására szorítkozik, míg más szerzők kohéziós erőként a régi mediterrán világcentrum-szerep visszaszerzésére és kultúrájának dominánssá tételére való törekvést hangsúlyozzák.

Kosáry a biztonságpolitikai dimenziót a kis országok szerepével kapcsolja össze és háromféle fejlődési típust különböztet meg. Az első típusba tartoznak azon országok, amelyek tartósan léteztek védett térben, valamely nagyhatalom árnyékában és valamilyen nemzetközi biztonságpolitikai feladatot is "elláttak" (pl. Svájc, Hollandia, Belgium). A második típus esetében ez a külső tényező előbb erősen, majd gyengébben érvényesült (pl. olasz, német egység kialakulása). A harmadik csoportot az különbözteti meg az elsőtől, hogy a nagyhatalmi befolyás tényezői nem egy önálló állam születését, hanem az egyes térségek integrálódását segítették elő (pl. Osztrák-Magyar Monarchia), illetve a

nacionalizmus ezekre a nemzetek feletti képződményekre - cementáló helyett - centrifugális erőként hatott. (Kosáry, 1987) Csakúgy, mint a közös történelmi tudat léte vagy nemléte, amely hasonló attitűddel rendelkező sorsközösségeket vagy konfliktusokkal teli térséget határoz meg a regionális "összetartozás érzés"-t vallók szerint (Miszlivetz, 1989).

A szerkezeti jellegzetességeket hangsúlyozó szerzők aláhúzzák, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális gyökereket és trendeket kell láthatóvá tenni, mert ezek a döntőek (Szűcs-Hanák, 1986; Berend, 1986). A gazdasági megközelítések irodalma hatalmas és szerteágazó. Az egytényezős magyarázatoktól (Aliboni, 1990) az összetett, változócsoportokból képzett ismérvekig (Rába, 1990) nagyon széles a skála. A társadalmi-szociológiai tényezők között döntően a migráció, turizmus (Aliboni, 1990), családstruktúrák (Todd, 1993), etnikai vonások (Niederhauser, 1988) szerepelnek. A kulturális megközelítésekben főként a vallási rendszerek hagyományai és megkülönböztető jellege emelkedik ki (Todd, 1993), vagy éppen ellenkezőleg, Európa kulturális egysége kap hangsúlyt (Chaszar, 1970). A vallási ismerv Európa Észak-dél tengely mentén való megosztását hozza. A katolikus és protestáns Európa elhatárolása elég gyakori, de pl. Hoesli (1993) - a gazdasági ismerv eltúlzását bírálva, s a vallási hagyomány szerepét hangsúlyozva - egyenesen ez utóbbival magyarázza az EGK/EK/EU és az EFTA közti alapvető különbséget is, elsősorban persze az integrációk létrejöttének idején. Todd (1993) messzebbre tekint a vallási ismérveknél és összekapcsolja azokat a családstruktúrákkal, illetve a modernizáció terjedésével. Így három régiót különít el: a "hierarchizált", az "individuális" és a "közösségi" Európát.

A politikai ismérvek esetén nem is igazán azok önállósága az izgalmas, hanem az önálló alkalmazásukkal kapcsolatos kérdőjelek. Európa valamely két részének szembeállítása gyakoribb, mint az egységes megközelítés. Gyarmati (1989) hangsúlyozza, hogy az e tárgykörű munkák többségükben egy "kontinentális bipolaritásból indulnak ki", függetlenül attól, hogy milyen ismerv alapján tesznek különbséget.

Bizonyos szerzők a történelmi vonatkozásokat tartják inkább szem előtt. Ezt a nagy kategóriát sem lehet azonban egységesen kezelni. Egyeseknél a történelmi aspektus csupán egy meghatározott történelmi adottságot, a "múlt örökségét" jelenti, ami lényegében mindmáig változatlan (Ranke, Schlözer pl. lásd Pach, 1991). A többi "állapot-megközelítés" legjava a kulturális ismérvekkel, főként a vallási rendszerekkel hozható kapcsolatba (Niederhauser, 1988; Hay, 1957). Mások éppen az egyes állapotok közötti időszakokat vizsgálják és ebben keresnek összekapcsoló vagy kirekesztő vonásokat (Pach, 1991; Ágh, 1987; Benda, 1991; Szűcs, 1983 pl.).

E szempontok összekapcsolása talán legtisztábban a Közép-Európa vitából kiinduló régiómeghatározási kísérleteknél érzékelhető. A történész-vita Közép-Európa történelmi kapcsolódásának, így regionális hovatartozásának kérdésében csúcsosodott ki a 70-es, 80-as években. A vita lényege abban a kérdésben ragadható meg, hogy gazdaságtörténelmi jegyek alapján Európa két, vagy három

régióra osztható-e és Közép-Európa a nyugati régió keleti peremén vagy a keleti régió nyugati peremén helyezkedik-e el, avagy sajátos jegyei alapján önálló régiót alkot. A kelet-európai földcsuszamlásszerű változások politikai eufóriája azonban elnyomta az érdemi vitát a 90-es évek elején.

A tipológiára más megközelítés is elképzelhető. Itt megkülönböztethetők azok az elemzések, amelyek az adott terület saját jellegzetességeiből indulnak ki és az általuk meghatározott régiók egymással mellérendelt viszonyban állnak (vallási jellemzők pl.), valamint az alá-, fölrendeltségi viszony alapján képzett régiók (centrum-periféria elemzések; Pach, Aliboni, Wijkman, Seers pl.). A centrum-periféria elemzések egy része a kontinentális bipolaritásban gondolkodik, hangsúlyozva, hogy a szétválasztó politikai ismérv mentén a két régió egyenként homogénnek tűnik. Wijkman (1990) vagy Kosáry (1987) felhívja azonban a figyelmet, hogy a centrum-periféria fogalompárt nem helyes a Nyugat-Kelet párosítással azonosítani. Kosáry, történelmi visszatekintés alapján a felemelkedő Anglia, Hollandia illetve Francia) ország köré nagy félkörívben peremzónákat állapít meg.¹ Seers (1979) a periféria meghatározása felől közelít (tőkehiány, technológiai kiszolgáltatottság, politikai, katonai, kulturális függés)², s a besorolás vitathatósága és az elemzés területi kiterjesztésének igénye miatt az "ország"-megközelítést felváltja a "terület"-megközelítéssel.³

Wijkman (1990) is főként gazdasági ismérvek alapján határolja körül Európa régióit. Nála a centrum egy háromszög által behatárolt terület, amelynek csúcspontjai három kikötőnek felelnek meg: Bristol-Genova-Hamburg. így a centrumhoz tartozik az eredeti Hatok legnagyobb területe míg a háromszögön kívüli terület (a Skandináv és az Ibériai félsziget, a kelta "szegély", Dél-Olaszország és Görögország) a perifériához sorol.⁴

Bármennyire is jól körülhatárolhatók az ismérvek és az azok alapján megállapított régiók, a jellemzők és besorolások nem kiosztott szerepek. Nem tarthatjuk a régiókat öröktől fogva létezőknek vagy változatlanoknak, sem "eleve elrendeltnek". Ezért nem tekinthetjük az ilyen vizsgáldásokat lezártak,

¹ Ezek Kelet-Európa mellett tartalmazzák Skandináviát, illetve Itáliát és Spanyolországot, a korábbi nagyhatalmakat.

² Törökországot, Ciprust, Tunéziát, Algériát és Marokkót külső perifériának nevezi, mert szerkezetileg sok hasonlóságot mutatnak az európai peremzónákkal. (Portugália, Spanyolország, Görögország és Jugoszlávia). Ismérvszerkezete alapján Seers a félperifériába sorolja Finnországot mellett Olaszországot és Nagy-Britanniát is (!), centrumként pedig két térséget is megjelöl: a többi nyugat-európai országot és az USA-t.

³ Így csatolja a centrumhoz Szlovéniát, Észak-Olaszországot, a baszk területeket, Katalóniát, Délkelet-Angliát és Délnyugat-Finnországot. A centrum súlypontja Németország nyugati fele, a Benelux államok, Párizs, a lyoni terület, Svájc, Lombardia és Dánia. Európa keleti feléből a keletnémet tartományokat tartja a centrumhoz legközelebb állónak. Gazdasági és társadalmi helyzetük folytán Magyarország, Lengyelország, a cseh és szlovák területek a félperifériába esnek, míg Bulgáriát és Romániát a perifériához sorolja.

⁴ Wijkman Ausztriát is idesorolja, és az EK és az EFTA között a fő különbséget abban látja, hogy az EK nagyobb részben a centrumhoz, az EFTA inkább a perifériához tartozik. Végül, gazdasági és történelmi okokra hivatkozva Nyugat-Európához sorolja Ciprust, Máltát, Törökországot és Jugoszláviát is: ezeket nevezi "Európa árváinak", amely régió megfelel Seers "külső perifériájának".

hanem csak adott tér és időkoordináták között érvényeseknek. Az Európa-fogalom történelmi "pulzálásából" következően mindig pontosan meg kell jelölnünk, mely időszakra vonatkozik a régiómeghatározás. A történelmi megközelítésekből és kontinensünk országainak kiterjedt külső kapcsolataiból adódóan ugyancsak nem lenne célszerű az európai régiók vizsgálatát a földrajzi Európára korlátozni, figyelmen kívül hagyva például a mediterrán kapcsolatokat.

Az elemzésekből az is kiderül, hogy a meghúzható régiók száma nem adott. A történelmi "trend-típusú" megközelítések alapvetően csak néhány, nagyobb regionális egységet képesek meghatározni, míg a legtöbb régiót elkülönítő elemzések főként gazdasági ismérveket használtak fel. A szerkezeti jellemzőkkel végzett vizsgálatok mindezülig alapvetően Nyugat-Európára vonatkoztak, míg a történelmi elemzések gyakrabban érintették Kelet-(Közép) Európát. A szakirodalomban a vizsgált országok szomszéd jellege nem feltétlenül szükségszerű kritériuma az egyazon régióba tartozásnak.

II.

Az európai regionális összetartozás gondolata nem új jelensége az eszmetörténetnek. Századokra visszamenőleg utalhatunk az egység gondolat megjelenésére (Dante, Comenius, Hugo, stb.) és legalább másfél évszázados a Duna-medencében élő népek együttműködésének ideája is (Palacky, Kossuth, Ostrovinski, stb.). A világgazdaság minőségi átalakulása és a világgazdasági pozíciók megváltozása a századfordulón újra életre hívott hasonló kezdeményezéseket.

A regionalizáció eszméjének és gyakorlatának fejlődése századunkban nagyjából három szakaszban megy végbe: 1. a század első felében, döntően a két világháború között. 2. a második világháborút követő kétpólusú világrend keretében, majd 3. az évezred utolsó egy-másfél évtizedének változásai hatására, egy új, korunkban körvonalazódó világrend keretei között.

ad 1. A XX. század első harmadának fontos jellemzője az európai hatalmak térszerzése. A "hosszú európai évszázadok" után egyre nagyobb figyelmet követel magának két nagyhatalom: a századelő "sikertörténetének" számító Egyesült Államok, majd az eltérő társadalmi berendezkedést választó és növekvő ideológiai befolyású Szovjetunió. Az európai nagyhatalmi politikát ez kihívásként érte, ami a regionális identitás és összetartozás szilárdításának szándékában is kifejeződött.

Mindezt tovább erősítette az erősödő kölcsönös függőség. Európa kormányai gazdaságpolitikai döntéseikben egyre kevésbé hagyhatták figyelmen kívül szomszédaik törekvéseit, a kereskedelmi, illetve a fokozatosan terjedő termelési kapcsolatok "természetes kapcsolatként" jelentek meg (Kozma, 1992) az elkülönült nemzetállamok között. Ez a vonás főként a monopóliumok kialakulásában és fokozatos nemzetköziesedésében érhető tetten.

E folyamatok sajátos világgazdasági háttérrel adtak a két világháború közötti európai egységtörekvéseknek. Amíg a korábbi elképzelések elsősorban a közös civilizációra, a kulturális összetartozás gondolatára épültek, addig Briand páneurópai konföderációs javaslatában és más korabeli tervezetekben a vámhatárok lebontása és egységes pénzügyi rendszer megteremtése is kiemelt célkitűzés volt, a politikai és gazdasági regionalitás gondolata szerves egységben jelentkezett. (Gazdag, 1992:15-18.)

Ezek az elképzelések az adott történelmi körülmények között nem válhattak valóra. A két világháború az országokat ellenséges katonai szövetségekbe szervezte, a versailles-i békediktátum teremtette mesterséges határok felszították a nemzetállami nacionalizmusokat, a náciizmus európai összefogás helyett fajji összetartozást, illetve kirekesztést hirdetett, politikája lehetetlenné tette a vitás kérdések nemzetközi, európai megközelítését és megoldását. Az 1929-33. gazdasági világválság következtében a nemzetközi gazdasági kapcsolatok és pénzügyi rendszer összeomlott, a nemzetközi kereskedelemben a kényszerbilateralizmus vált uralkodóvá.

A nagyhatalmi politikák miatt az európai regionális közeledés nem válhatott a korszak túlsúlyos mozzanatává, nem emelkedhetett a kormánypolitikák rangjára, döntően nem-kormányzati tényezők, mozgalmak programjaiban, jelszó- és javaslat-szinten maradt, eltekintve néhány olyan, elszigeteltségében is ígéretes gyakorlati kísérlettől, mint például az 1922 óta létező BENELUX Vámunió. A válság és a háborúk tanulságai azonban nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a második világháború alatti-utáni európai közvéleményben egy a békét, biztonságot és gazdasági-pénzügyi stabilitást egyaránt biztosító, multilateralizmusra épülő nemzetközi rendszer, s annak részeként egy sokoldalú európai intézményrendszer szükségessége nyerjen elfogadást.

ad 2. A második világháború utáni évtizedek a regionalizáció, s azon belül az európai regionalizmus meghatározó korszakának tekinthetők. Az egyre jobban összefonódó gazdasági és politikai együttműködések regionális sűrűsödési pontokat hoztak létre, megjelentek a regionális katonai, politikai, gazdasági és egyéb szervezetek. Ebben az időszakban alakultak meg az ENSZ regionális bizottságai, köztük az Európai Gazdasági Bizottság (ECE), az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (OEEC), majd a Montánunió, az EGK és az EFTA, a "másik oldalon" a KGST, biztonságpolitikai területen a NATO, a Nyugat-Európai Unió (WEU), illetve a Varsói Szerződés, a politikai-emberjogi szférában az Európa Tanács, az európai pénzügyi rendszerben a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS), az Európai Beruházási Bank (EIB) és még egy sor fontos regionális intézmény.

Milyen fő vonásokkal jellemezhetők a korszak regionalizációs folyamatai?

- a) A regionalizáció nem egyedül, hanem az adott világgazdasági korszak más fő tendenciáival, mindenekelőtt a globalizációval, interdependenciával és transznacionalizálódással együtt, azokkal organikus egységben fejlődött. A

második világháború utáni világtrend egyik sajátossága abban van, hogy az új, globális katonai-politikai konfliktus és gazdasági válság elkerülésének igénye egyértelműen nemzetállamok közötti/feletti szervező tevékenységet kívánt: a világtörténelemben először, nemzetközi rezsimeken keresztül történt kísérlet az új rend létrehozására és stabilizálására.

- b) A vizsgált időszak nyugat-európai integrációs folyamatai egy válság és háború által sújtott világ gazdaság protekcionizmusának körülményei között indultak el: a folyamatok szereplői "szabadkereskedelmi szigetek" kialakítására törekedtek (pl. EGK, EFTA). Ezek az integrációk hasonló méretű és fejlettségi szintű, egymással földrajzi-történelmi-kulturális közelségben lévő országok részvételével alakultak, létrehozásukban fontos szerepet játszottak a szállítási-méretgazdaságossági előnyök, a kölcsönös egymásrautaltság, valamint az alsóbb (vállalati) szinten már korábban kialakult kapcsolatok.⁵ A politikai környezet szempontjából a kétpólusú, hidegháborús világ körülményei, a tömbösödés és befolyási törekvések determinálták az európai regionalizáció irányát és formáit. Ezért, bár a regionalizálódási kezdeményezésekben általában nyomon követhető a külső befolyások ellensúlyozásának szándéka, a működőképes formák általában jelentős szuperhatalmi gyámkodással, illetve részvétellel születtek és konkrét, meghatározott célokat kívántak megvalósítani (EGK, KGST, NATO). Így a vizsgált korszakban, Európa kettéosztásával az "európai regionalizmus" nem lehetett teljes és gyakorlatilag a földrész parlamentáris berendezkedésű piaccgazdaságaira szűkült le, míg a szovjetizált Kelet- és Közép-Európában döntően pszeudo-multilaterális struktúrákkal találkozhatunk (VSZ, KGST).
- c) A kialakuló gazdasági-kereskedelmi-pénzügyi regionalizáció éles viták között ment végbe, amelyekben mindvégig döntőek a "fejlett világ" vezető hatalmának, az USA-nak az érdekei (NATO, OECD). Az USA a diszkriminációmentesség alapelvén közvetlenül elutasított mindenféle regionalizmust, érdekeinek a szabad világkereskedelem és USD-alapú pénzügyi rendszer felett meg. (A Szovjetunió sem nézte jó szemmel a befolyási övezetén kívül eső régiók tömbösödési folyamatait. A "tisztán európai" intézmények - EGK, Európa Tanács - ellen azonban egyik világhatalom sem lépett fel nyíltan, hiszen mindketten eszközt is láttak ezekben a másik befolyásának korlátozására.) Amíg az univerzális nemzetközi szervezetek és együttműködési formák (GATT, IMF, IBRD) elsősorban USA-brit nézeteltérések és kompromisszumok közepette születtek meg, addig a "tisztán európai" intézmények esetében inkább a régió intern (francia-brit, francia-német, stb.,) ellentétei játszottak szerepet.

⁵ Többek között ez különbözteti meg őket az ötvenes-hatvanas évtizedben létrehozott harmadik világbeli regionális csoportosulásoktól, amelyek többsége nem szerves fejlődés eredményeként, hanem felső politikai döntésre született és létrehozásuk célja nem elsősorban a kereskedelem akadályainak lebontása, inkább a gazdaságfejlesztés egyenként szűkös forrásainak egyesítése volt.

ad 3. Az 1980-as évtized második felétől, méginkább a 90-es évek elejétől a korábbi feltételek jelentősen megváltoztak. Az új, multipoláris világrend viszonyai között formálódó regionalizmus, s azon belül az európai folyamatok vázaltszerűen az alábbi alapvonásokat mutatják:

- a) A nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon és az integrációkon belül az áruforgalom korlátozásának klasszikus eszközeit jórészt felszámolták, így a regionalizációnak ilyen mozgatórugói már nincsenek. (kivétel: Kelet-Európa és a FÁK). A világgazdaság szerkezeti átalakulásával viszont a termelési tényezők, illetve a szolgáltatások szabad mozgása kerül előtérbe. A szaporodó szabadkereskedelmi megállapodások miatt egy ország, vagy csoportosulás esetében inkább annak több nagy centrumhoz (innovációforráshoz) tartozó vonzáskörzetéről beszélünk, mint homogén regionális együttműködésekről (lásd pl. az EU, vagy a NAFTA kapcsolatrendszere).
- b) További világgazdasági fejlemény a transznacionalizálódás folyamatának kiteljesedése. Bár az integrációk belső mélyülésével tovább növekszik a kormány szintű és szupranacionális testületek és döntések jelentősége, a konkrét régió belüli, vagy interregionális kezdeményezések egyre inkább a szubnacionális (vállalati, tartományi) szinteken történnek, így a "természetes kapcsok" egyre inkább meghatározóak (lásd transznacionálisok terjeszkedése, konfliktusai és kooperációja).
- c) A világgazdasági erőviszonyok, változása, az USA új regionális vonzáscentrumok felé fordulása (NAFTA, APEC) - a Szovjetunió kiesésével együtt - azzal a kétségtelen haszonnal járhat Európa számára, hogy a jövő európai regionális struktúrái a fél évszázaddal ezelőttinél csekélyebb szuperhatalmi nyomás alatt formálódhatnak ki. Ugyanakkor például az USA és az EU közötti agrárproblémáknak a GATT uruguayi fordulója keretében történt "rendezése", vagy a NATO vezetési problémájának amerikai fogantatású megoldása az USA további erőteljes befolyását jelzik.
- d) A keleteurópai rendszerváltások következményeként e régió korábbi struktúrái felbomlottak, Európa hidegháborús megosztottsága megszűnt, a keleti térség országai az euroatlanti integrációk felé igyekeznek. A változások termékenyítő impulzust adtak néhány, a korábbi tömbhatárokat átívelő, szubregionális csoportosulás, illetve új kezdeményezés tevékenységének. (Alpok-Adria Munkaközösség, Közép Európai Kezdeményezés, Visegrádi Csoport, Kárpátok Eurorégió). A keleti régióban tapasztalható gazdasági válságjelenségek és régi-új politikai áramlatok (pl. a nacionalizmus) azonban új törésvonalakat teremthetnek, gátolva az összeurópai integrálódás folyamatát.

III.

A régióképző ismérvek, amint azt korábban vázoltuk, többféle szempontú régió-meghatározásra adnak lehetőséget. Az ismérvek alkalmazása azonban történetileg korántsem mutat kiegyenlített képet. A regionalizmus különböző

szakaszainak fő jellegzetességeiből más és más elhatárolási szempontok hangsúlyozása következik.

- 1) A regionalizáció két világháború közötti időszakában kezdetben a régióképzés hagyományos, földrajzi-történelmi-kulturális ismérvei tekinthetők uralkodónak. Az 1929-33. gazdasági válság, majd a világháborús erővonalak széttörik a "természetes kapcsokat" és a kontinens országait a háborús tömbösödésnek megfelelően rendezik szövetségekre.

A második világháborút követő időszak elemzéseiben domináns szerephez jutottak a politikai-biztonságpolitikai szempontok, a bipolaritás logikája háttérbe szorított minden más ismérvet. Az "első és második világ", "Nyugat- és Kelet-Európa elválasztása, egyfajta geopolitikai törésvonal volt az egyetlen vitán felül álló és kézzel fogható határ.

- 2) E döntő ismérvek azonban a hetvenes-nyolcvanas évekre vesztettek kizárólagosságukból. A gazdasági fejlettségi szint mutatói Európa országait is fejlettekre és közepesen fejlettekre, élenjáró nyugat- és észak-európaiakra, másfelől "dél-európai perifériára" osztották. Az integrációs folyamat előrehaladtával értelmet kapott az integrációhoz tartozó (EK/EU-, EFTA-), illetve integráción kívüli országok megkülönböztetése, a történelmi-kulturális aspektus pedig a "blokk-transzcendens" Közép-Európa-koncepciók reneszánszában értékelődött fel.
- 3) A kétpólusú világrend felbomlásával a katonai-biztonságpolitikai szempont általában visszaszorult, bár jelentősége a posztszovjet és délszláv régiókban változatlan. Más térségekben a biztonsági aspektuson belül a katonai helyett a gazdasági és környezeti biztonság problematikája került előtérbe. A régió-elhatárolásban egyre meghatározóbbak a gazdasági ismérvek, amelyek mentén Európa régi megosztottságai tovább élnek. Másrészt, a piactudasági és demokratikus átalakulás útjára lépett közép- és keleteurópai államokat is több elemző sorolja szubrégiókba a földrajzi-geopolitikai elhelyezkedés, a válság mélysége, a piactudaság útján már elért előrehaladás, a politikai rendszer, következésképpen az euroatlanti integrálódás perspektívái szerint. (Paul Marer, 1994: 92-99. pl.)
- 4) A történelmi-kulturális megközelítésekről már megállapítottuk, hogy azok döntően Európa keleti felének régió-meghatározásaihoz kötődnek. Ebből a szempontból kettős tendencia figyelhető meg. Az egyik, hogy a rendszerváltást követően térségünkben is megnőtt a szerkezeti jellemzők szerepe a régió-meghatározásban. A rendszerváltó politikai erők eszmevilágában azonban sokhelyütt erős maradt a történelmi-vallási elem. Ez a gondolkodás nem annyira a szerves fejlődésre, inkább "eredendő" történelmi adottságokra koncentrál: Magyarországon ilyen például a és keresztény vonások hangsúlyozása, aminek háttérében egy megváltozott környezetben teljes reorientációt végrehajtó ország identitás-keresése, továbbá Európa kulturális egységének kiemelése, Európához tartozásunknak igazolási szándéka húzódik meg.

IRODALOM

- Ágh Attila (1994): From Competition to Cooperation: the Europeanization and Regionalization of Central Europe. Budapest Papers on Democratic Transition No. 98. Hungarian Center for Democracy Studies Foundation, Budapest
- Aliboni, Roberto (1990): The Mediterranean Dimension. In: The Dynamics of European Integration. Ed.: William Wallace, Printer Publishers, London
- Berend T. Iván (1986): Magyarország helye Európában. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Ring Éva I. kötet Magvető, Budapest
- Buc, Stjepan (1970): Croatia and Central Europe. In: Towards a New Central Europe. Ed. Francis S. Wagner. Danubian Press, Florida
- Chaszar, Edward (1970): The Place of East Central Europe in Western Civilization In: Towards a New Central Europe. Ed.: Francis S. Wagner, Danubian Press, Florida
- Davy, Richard (1990): The Central European dimension In: The Dynamics of European Integration. Ed.: William Wallace, Printer Publishers, London
- Gyarmati György (1989): Magyarország közép-európaisága. történelmi adottságok-jelenkori konzekvenciák. In: Kell-e nekünk közép-Európa? Századvég különszám, Hét torony, Budapest
- Hay, Danis (1957): The emergence of an idea , Edinburgh University Press Hettne, Bjorn (1994): The New Regionalism. The United Nations University, World Institute for Development Economics Researche
- Hoesli, Eric (1993) Ütközési pontok - a protestáns és a katolikus Európa. HVG 1993. jan. 2.
- Hettne, Björn (1994): The New Regionalism. The United Nations University, World Institute for Development Economics Researche
- Inotai András (1994): Az új regionalizmus a világgazdaságban. Külgazdaság, .1.sz.
- Kosáry Domokos (1987): Az európai kis államok típusai. In: A történelem veszedelmei-írások Európáról és Magyarországról, Magvető, Budapest
- Kozma Ferenc (1992): A regionális integrációk mélyülése és bővülése , Statisztikai Szemle 1992/2
- Marer, Paul (1994): Economic Relations between Eastern, Central and Western Europe, in: Iván T. Berend (ed.): Transition to a Market Economy at the End of the 20th Century, Südosteuropa Gesellschaft, München, pp 85-100.
- Miszlivetz Ferenc (1989): Békák a szárazon, Múzsák, Budapest
- Niederhauser Emil (1986): A kelet-európai fejlődés kérdéséhez In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Ring Éva II. kötet, Magvető, Budapest
- Nyusztay László-Gáspár Tamás, Az európai regionalizmus. Társadalmi Szemle, 1994. 12. sz. 35-43. old.
- Pach Zsigmond Pál (1991): A közép-kelet európai régió az újkor kezdetén, Budapesti Könyvszemle 1991/3
- Rába András (1990): Hátrányos helyzetű országok országtársulások és felzárkózási törekvések az Európai Közösség integrációs folyamatában, Külgazdaság 1990/9
- Seers, Dudley (1979): The Periphery of Europe. In: Underdeveloped Europe: Studies in Core-Periphery Relations. Ed.: Dudley Seers, Bernard Schaffner, Marja-Liisa Kiljunen, The Harvester Press

Stalvant, Carl-Einar (1990): Nordic Cooperation. In: The Dynamics of European Integration. Ed.: William Wallace, Printer Publishers, London

Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történelmi régiójáról, Magvető, Budapest

Szűcs Jenő - Hanák Péter (1986): Európa régiói a történelemben MTA Történettudományi Intézet - Országos Pedagógiai Intézet, Budapest

Todd, E.: Határok előtti határok, Heti Világgazdaság 1993. január 2.

Wijkman, Per Magnus (1990): Patterns of Production and Trade In: The Dynamics of European Integration. Ed.: William Wallace, Printer Publishers, London

William Wallace (1990): The Transformation of Western Europe, RIIA, Painter Publishers, London